

Forskningens vilkår i de nordiske landes arkiver

Foredrag på de XX Nordiske Arkivdage i Reykjavik fredag 8.8.2003

Af Hans Schultz Hansen, forskningsleder, Statens Arkiver, Danmark

Forskningens vilkår i de nordiske landes arkiver er så vidt forskellige og så stærkt prægede af de nationale traditioner, at det kan være vanskeligt for ikke at sige umuligt at overskue de mange ordninger, hvis man alene skal holde sig til det eksisterende trykte materiale. Derfor har jeg udarbejdet nogle spørgeskemaer, som jeg har bedt de enkelte landes arkiver indsende svar på. Jeg vil her gerne takke mine kolleger i panelet: arkivar Kristjana Kristínsdóttir fra Nationalarkivet her i Reykjavik, Island, arkivar Nina Hveem Carlsen fra Riksarkivet i Oslo, Norge og førstearkivar Elisabeth Reuterswärd fra Landsarkivet i Lund, Sverige samt Tor Weidling fra Riksarkivet i Oslo og Eljas Orrman fra Finlands Riksarkiv for deres fyldige besvarelser. Ihukommende at de nordiske arkiver ikke kun er de fem landes statslige arkivvæsner, men også arkiverne i de selvstyrende områder Grønland, Færøerne og Ålandsøerne, har jeg også sendt spørgeskemaer hertil. Jeg takker Niels Frandsen fra Grønlands Nationalmuseum og Arkiv og Helena Dahlblom fra Ålands Landskapsarkiv for deres besvarelser. Desværre er der ikke er indgået svar fra Færøerne, så jeg kan ikke berette om forholdene der.

Arkivlovene og forskningen – og den faktiske virkelighed

Et naturligt udgangspunkt for en undersøgelse af forskningens situation i de nordiske landes arkiver er formuleringerne om forskning i de forskellige arkivlove og lignende autoritative tekster. Det bringer nogen klarhed. I Danmark fremgår det som det fjerde punkt i formålsparagraffen i arkivloven fra 1992, at ”Statens Arkiver har til formål... at udøve forskning og udbrede kendskabet til forskningens resultater”. Altså en dobbelt forpligtelse: Både forskning og forskningsformidling. Bevæger vi os nordover til Norge, finder vi derimod ingen formulering om forskning. I Sverige nævnes forskning heller ikke i arkivloven, men i regeringens såkaldte ”regleringsbrev”, hvor målene for de statslige

Forskningens vilkår i de nordiske landes arkiver

institutioner udpeges for det kommende år, hedder det f.eks. i 2002 for de statslige arkiver: ”Målet är att kunskapsuppbyggnaden, inklusive sektorsforskningen, inom arkivområdet och informationen om kunskaps-oppbyggnaden skall utvecklas och spridas”. Her regnes der altså med en forsknings- og udviklingsvirksomhed inden for de arkivfaglige opgaver, som skal udbredes. Derimod tales der ikke om forskning i bredere forstand.

Det kan man heller ikke sige er tilfældet i den islandske arkivlov, hvor det hedder: ”Nationalarkivet skal varetage sin opgave ved bl.a. at ... fremme kendskabet til landets historie, samt støtte historisk forskning”. Den islandske arkivlov rummer altså en bred formidlingsforpligtelse med hensyn til landets historie, og en forpligtelse til at støtte den historiske forskning – men altså ikke til at udføre den selv. Tilsvarende gælder den finske arkivlov, hvor formuleringen er: ”Arkivverket har til oppgift att... främja forskning”. Fremme forskning – det *kan* indebære muligheden for, at det finske arkivvæsen selv udfører forskning – men det *behøver* ikke at gøre det.

Derimod er den grønlandske lov klar: ”Grønlands Nationalmuseum og Arkiv skal på baggrund af de modtagne arkivalier udføre forskning samt udbrede kendskabet til Grønlands kultur- og samfundsudvikling”. Her er der – vist med forbillede i den danske arkivlov – en klart formuleret forpligtelse til egen forskningsvirksomhed.

Men giver de normative arkivlove så et dækkende billede af forskningens faktiske vilkår i de nordiske landes arkiver, må man som kildekritisk historiker så spørge. Svaret er: Kun tildels! Spørger man, hvilken forskning, der faktisk finder sted, får man følgende billede:

	DK	N	S	IS	FIN	G	Å
Historie generelt	x	x	x	x		x	
Administrationshistorie	x	x	x	x			
Kildeudgivelser	x	x	x	x		x	
Samfundsvidenskab	x		x				
Arkivistik/papirarkivalier	x	x	x		x		
Arkivistik/IT-arkivalier	x		x				
Konserveringsmetoder			x				
Anden forskning							
Ingen forskning							x

Oversigten viser overensstemmelse mellem lov og virkelighed i Danmark og Grønland, mens der omvendt i Norge finder forskning sted, selvom forskning slet ikke nævnes i den norske arkivlov.

Går man nærmere ind i en karakteristik af de enkelte landes profil inden for forskningen, vil man opdage, at det i Danmark først og fremmest er dansk historie i almindelighed, der forskes i. I Norge har kildeudgivelse en meget fremtrædende placering; her findes en særlig afdeling kaldet Kjeldeskriftavdelingen, som i 2002 havde 4½ ordinære og 2½ ekstraordinære årsværk til digitalisering og traditionel publicering af kilder. I Sverige udgøres forskningen især af arkivistik og udviklingsarbejde inden for IT, af kildeudgivelser og af administrationshistorie. Forskningen retter sig her især imod, hvordan brugerne får de bedst mulige forskningsmuligheder, mindre mod historisk forskning i almindelighed. Også i Finland står arkivistikken i centrum med det løbende udredningsarbejde; her sker den fremadrettede forskning især i forbindelse med udarbejdelsen af større afhandlinger til højere arkiveksamen. På Ålandsøerne er der for tiden ikke ansat akademisk personale, og derfor sker der ingen egentlig forskning her.

Forskningstid og forskningsemner

Jeg vil nu gå over til at tale om tildelingen af forskningstid og fastsættelsen af forskningsemner i de forskellige lande. Jeg vil tage landene i den rækkefølge, hvorefter de eksisterende ordninger sikrer mest mulig forskning. Derfor vil jeg tillade mig at begynde med *Danmark*. Forskning udføres her af 26 arkivarer. De er alle ansat i den særlige danske videnskabelige stillingsstruktur som forskere eller som seniorforskere, svarende henholdsvis til adjunker og lektorer på universiteterne. Deres ansættelse forudsætter ph.d. grad eller et tilsvarende niveau og er derfor sket efter en videnskabelig bedømmelse i særlige bedømmelsesudvalg med deltagelse af eksterne forskere.

De 26 danske arkivarer har ret og pligt til at forske i 2/7 af deres arbejdstid. Det bliver til én uge hver måned og 3 løse dage. Nogle få arkivarer har aftalt en anden ordning, f.eks. med at forske 1½ dag om ugen. Der er mulighed for at blive "frikøbt" til ekstra forskning i et antal måneder. Det gælder navnlig via Kulturministeriets Forskningspulje, men også hos Carlsbergfondet, Statens Humanistiske Forskningsråd, Dansk Humanistisk Forskningscenter

m.v. I år har en forsker opnået 1 års ansættelse ved Dansk Humanistisk Forskningscenter, og ved Kulturministeriets Forskningspulje har to arkivarer hver opnået ½ års frikøb, mens én arkivar har fået 10 måneder. Carlsbergfondet frikøber også i år en arkivar til udgivelse af ”Kancelliets Brevbøger”. Så alt i alt er der pæne muligheder for at opnå ekstra forskningstid ved hjælp af eksterne bevillinger.

I Danmark fastsættes forskningens emner i en dialog mellem arkivarne og forskningslederen. Det er forskeren, der tager initiativet, og forskningslederen, der godkender. Det volder næsten aldrig konflikter. Det skyldes, at der er en bred konsensus om hovedpunkterne i Statens Arkivers forskningspolitik, der overordnet kræver, at forskningen i arkiverne hovedsagelig skal bero på Statens Arkivers samlinger og som gennemgående regel beskæftige sig med dansk historie eller samfundsforhold. Der finder også institutionsforskning sted, d.v.s. forskning, hvor emnerne defineres af Statens Arkivers ledelse. Det sker navnlig inden for arkivistikken. Denne del af forskningen foregår da oftest uden for de 2/7 af arbejdstiden, der er afsat til forskning. Det samme gælder ofte om den indtægtsdækkede forskningsvirksomhed, hvor Statens Arkiver modtager betaling for forskning i et særligt emne efter opdrag fra myndigheder, organisationer, virksomheder m.m. – det kan f.eks. være jubilæumsbøger.

Alt i alt mener jeg man må sige, at forskningen har gode vilkår i Statens Arkiver i Danmark. De er næsten på højde med de universitetsansatte forskeres muligheder. Skal man dryppe lidt malurt i bægeret må det være, at de gode forskningsmuligheder er blevet forbeholdt færre og færre arkivarer. Siden 1990’erne findes der adskillige akademisk uddannede arkivarer uden for den videnskabelige stillingsstruktur, som ikke har forskningstid. Det skyldes, at Kulturministeriet ikke har villet øge Statens Arkivers forskningsvolumen i forbindelse med de nyansættelser, som har fundet sted i forbindelse med de indgåede resultatkontrakter.

Præcis på det punkt er arkivarerne bedre stillet på *Grønland (overhead)*. Her er forskningsordningen en forenklet udgave af den danske, men her forsker alle 3 arkivarer i 2/7 af forskningstiden. Også her kan der søges og opnås ”frikøb”, og forskeren fastlægger selv sit forskningsemne inden for arkivets arbejdsområde.

Fra Nordatlanten bevæger vi os sydøstover, til *Norge*. Her er der også en ordning med en fast forskningstid til arkivarerne, idet hver arkivar optjener 2½ arbejdsdag pr. måned til brug for forskning i et selvvalgt emne. Disse forskningsdage kan efter aftale med den lokale leder afvikles som enkeltstående dage eller opspares i indtil tre år, så man kommer op på i alt 90 forskningsdage. Man kan dog højst afvikle 90 forskningsdage på ét år. Også i Norge er der mulighed for at søge midler til "frikøb". Der eksisterer en intern stipendieordning i det norske arkivvæsen, der kan give op imod 1 måneds ekstra forskningstid.

Der er næsten lige så mange forskende arkivarer i Norge som i Danmark. I alt gør 25 arkivarer brug af deres mulighed for forskning i deres arbejdstid, svarende til mellem to tredjedele og tre fjerdedele af de arkivarer, som har ret til forskning. Heraf arbejder de 22 med selvvalgte emner. De selvvalgte emner skal have arkivfaglig relevans; projekter, der udelukkende er historiefaglige, godkendes ikke. Hvor skellet går, diskuteres for tiden mellem ledelse og arkivarer. Emnerne forelægges for det norske Forskningsudvalg, der giver indstilling til Riksarkivaren, som giver den endelige godkendelse. Der er 2 arkivarer, der arbejder med et etatsprojekt, d.v.s. med et emne defineret af ledelsen. Flere arkivarer kan i fællesskab foreslå etatsprojekter. 1 arkivar arbejder både med et selvvalgt emne og et etatsprojekt. Arbejdet ved Kjeldeskriftavdelingen indgår ikke i denne opgørelse.

Den norske ordning giver ikke arkivarerne så stor frihedsgrad m.h.t. valg af emne som i Danmark og Grønland, men først og fremmest er den normerede forskningstid i Norge knap halvdelen af den danske og grønlandske, og mulighederne for frikøb er færre.

Til forskel fra Danmark, Grønland og Norge har arkivarerne i de andre nordiske lande ingen fast forskningstid. I *Island* kan alle arkivarer forske i arbejdstiden, når de arkivfaglige arbejder er udført. Alfa og omega er så, om de arkivfaglige pligter levner tid til forskning eller ikke. Det gør de i Island! Der er i hvert fald 5 arkivarer, som udnytter denne mulighed, og der kan søges om yderligere forskningstid hos Nationalarkivaren. Arkivarer kan også her frikøbes til yderligere forskning af fonde m.m. I Island definerer arkivarerne selv deres emne eller fastsætter dem i samarbejde med ledelsen.

I *Sverige* er der kun få arkivarer, som har pligt til forskning. Forskningsaktiviteterne her består hovedsagelig i metodeudvikling, tekniske undersøgelser, udredninger til

Riksarkivets beståndsöversikt, udgivelse af Svenskt Diplomatarium o.l. Forskningen betales af den statslige bevilling til forskning og udviklingsarbejde, som bruges således:

41 % til udvikling af Nationell Arkivdatabas/Arkis
29 % til uddybende bestandskundskab
15 % til arkivvidenskab, teknik- og metodeudvikling
7 % til kildeudgivelse
Resten går til fælles udgifter, bl.a. publicering.

Riksarkivets ledelse fordeler denne bevilling til Riksarkivets afdelinger og til landsarkiverne efter bedømmelse af de forslag til forsknings- og udviklingsprojekter, som er blevet udarbejdet lokalt. Det er altså arkivledelsen, som fastsætter emnerne for forskningen. Dog kan arkivarer søge om tid til forskning i selvvalgte emner hos Riks- eller landsarkivarien. Mindre projekter kan gennemføres i arbejdstiden, hvis det ikke kolliderer med de arkivfaglige gøremål. Sådan bliver f.eks. mange artikler til Riksarkivets och landsarkivens årsbok til. Navnlig i Krigsarkivet findes en tradition for denne forskning. Større projekter forudsætter bevilling fra de store svenske kulturfonde eller de forskningsfonde, som findes indenfor det svenske arkivvæsen. Den største er Ingvar Anderssons Fond; desuden findes Riksarkivets Samfond og Åke Kromnovs Fond. Gustav Fjätterströms Fond er forbeholdt arkivarer ved landsarkiverne. Fondene ledes af bestyrelser, hvor arkivvæsnets ledelse er stærkt repræsenteret og udpeges ved selvsupplering. Fra disse fonde uddeles stipendier til forskning. Selv om disse fondes midler beløber sig til i alt flere hundrede tusinde kroner, kan de dog ikke dække hele behovet, og reelt er det derfor sådan for mange arkivarer, at forskningen i selvvalgte emner foregår i fritiden.

I *Finland* (overhead) var der indtil 1970'erne en tradition, som gav arkivarerne ved Riksarkivet og landsarkiverne mulighed for forskning 1 time dagligt, *dersom de tjenstlige opgaver tillader det*. Udnyttelse af denne forskningstime forudsatte tilladelse fra Riksarkivaren eller landsarkivaren. Der var frit valg af emne. Siden 1980'erne har denne ordning imidlertid i praksis mistet sin betydning p.g.a. de tjenstlige opgavers stærke vækst. Ved nogle landsarkiver anvendes "forskningstimen" dog endnu i et vist omfang af de nyansatte arkivarer til skrivning af deres afhandlinger på en 40-100 s. til højere arkiveksamen. Ellers må opgaven skrives i fritiden. Denne opgave skal have et arkivfagligt emne, f.eks. arkivdannelse, arkivdrift, eller records management.

Ønsker en finsk arkivar at forske i et selvvalgt emne, har han mulighed for at søge tjenestefrihed hertil, men det er ulønnet orlov. Reelt forudsætter denne mulighed, at der kan opnås støtte til frikøb fra forskningsråd eller fonde, og for flertallet sker denne forskning i praksis i fritiden.

Forskningsens organisering

Det samme mønster afspejler sig naturligt nok i forskningens organisering – bortset fra at det lille grønlandske arkivvæsen af indlysende årsager ikke har nogen særskilt forskningsorganisering. I *Danmark* har der siden 1997 været en forskningsleder, som på deltid koordinerer forskningsindsatsen i Statens Arkiver. Ligeledes siden 1997 er der et rådgivende forskningsudvalg, som består af 2 arkivarer og 3 eksterne medlemmer udpeget af Statens Humanistiske Forskningsråd. Dette udvalg er nedsat i henhold til loven om forskning ved arkiver, biblioteker og museer fra 1996. Det har i første række kontrollerende og rådgivende funktioner. Det udførende arbejde og den løbende dialog mellem forskningsledelse og arkivarer foregår i det interne forskningsudvalg, hvor forskningslederen, en leder og tre arkivarer sidder. Arkivarerne i begge udvalg er valgt blandt og af kollegerne.

I *Norge* findes der et forskningsudvalg, hvor riksarkivaren er formand. Udvalget er derudover ligeligt sammensat af ledere og arkivarer, idet der er en statsarkivar, to direktører, tre førstearkivarer/arkivarer og en sekretær. Repræsentanterne for arkivarerne er udpeget efter forslag fra deres medarbejderorganisationer.

I de øvrige lande er der ingen særskilte organer til koordinering af forskningen.

Forskningsnetværk, seminarer, forskningssamarbejde

I de senere år er det blevet mere og mere klart, at forskning ikke kun er produktion af afhandlinger til tidsskrifter og antologier eller udgivelse af bøger. Det er også den aktivitet, som bidrager til, at forskningskompetencen opretholdes og videreudvikles – hos den enkelte forsker selv såvel som i forskningsmiljøet som helhed. Denne udvikling afspejler sig også i arkiverne ved deltagelse i forskningsnetværk og projektgrupper, afholdelse af og deltagelse i seminarer, medvirken ved bedømmelser og forskeruddannelse etc.:

	DK	N	S	IS	FIN	G
Arkivarer deltager i interne forskningsnetværk/projekter	x	x	x	x		
Arkivarer deltager i eksterne forskningsnetværk/projekter	x		x	x		x
Der afholdes interne forskningsseminarer	x	x	x			
Der afholdes forskningsseminarer med eksterne deltagere	x		x			
Arkivarer indgår i projekter med eksterne forskere (universiteter, museer, biblioteker)	x		x	x	x	
Arkivarer deltager i nationale forskningskonferencer med paper/foredrag	x		x	x	x	
Arkivarer deltager i internationale konferencer med paper/foredrag	x		x	x	x	x
Arkivarer medvirker ved videnskabelige bedømmelser	x		x	x	x	
De statslige arkiver medvirker til forskeruddannelsen	x		x	x		

Lad os tage et par eksempler, der kan vise mangfoldigheden inden for dette felt. I Danmark findes det interne forskningsnetværk "Forvaltning, politik og samfund", som for tiden udfører et fælles forskningsprojekt "Det moderne projekt i 1950'erne. På vej mod et nyt samfund?" Rigsarkivet er vært for forskningsnetværket "Det multikulturelle Danmark i det lange 18. århundrede", der samler forskere i og udenfor Statens Arkiver. I Norge er der dannet tre kollokviegrupper for arkivarer med selvvalgte forskningsprojekter. En gruppe omfatter Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo, en anden statsarkiverne i Hamar, Kongsberg og Kristianssand, en tredje statsarkiverne i Stavanger, Bergen, Trondheim og Tromsø. I Norge afholdes der årligt et forskningsseminar for alle forskere. I Danmark har forskningsnetværket "Forvaltning, politik og samfund" gennem flere år arrangeret forskningsseminarer.

Disse aktiviteter foregår i forskningstiden, men derudover findes i Danmark "Arkivforeningen", der arrangerer foredrag, seminarer og ekskursioner af forskningsmæssig og arkivfaglig karakter efter arbejdstid, og flere regionale netværk, der samler forskere på tværs af områdets institutioner til eftermiddags- og aftenmøder. Fra Finland meddeles, at

Forskningsens vilkår i de nordiske landes arkiver

sådanne aktiviteter for arkivarernes vedkommende foregår i fritiden. Det gælder sikkert – i varierende omfang - for alle lande, bl.a. for Sverige.

Andre forskningsaktiviteter

Det samme gælder sikkert for andre forskningsrelaterede aktiviteter, som er vigtige for opretholdelsen af forskersamfundet og for formidlingen af forskningens resultater og som mere eller mindre er kendetegnende for arkivarerne i de nordiske lande:

	DK	N	S	IS	FIN	Å	G
Universitetsundervisning (i arkivkundskab)	(x)	x	x	x	x		x
Redigering af nationale og regionale historiske tidsskrifter	x		x			x	
Ledelse i historiske organisationer	x		x	x	x		
TV/Radio udsendelser	x	x	x		x	x	x
Foredrag/forelæsninger	x	x	x	x	x		
Bidrag til leksika o.l.	x	x	x		x		x

Forskningsrapportering

Hvad enten det drejer sig om disse forskningsrelaterede aktiviteter eller de primære forskningsaktiviteter - de skrevne og publicerede afhandlinger - er det vigtigt, at resultaterne fastholdes for at dokumentere forskningsindsatsens berettigelse overfor de bevilgende myndigheder og offentligheden. Det forudsætter, at den enkelte arkivar indberetter om sin forskningsvirksomhed, og denne rapportering er i flere lande sat i system.

I *Danmark* skal den trykte produktion og andre forskningsaktiviteter indberettes til forskningslederen. På grundlag af disse oplysninger udarbejdes en årsberetning med bibliografi. Den skal forelægges for det rådgivende forskningsudvalg, der afgiver en udtalelse til Kulturministeriet. Forskningsårsberetningen bliver trykt, og der er fremlagt et antal eksemplarer, og man er velkommen til at forsyne sig. Bl.a. på grundlag af disse årsberetninger blev der i 2001 udarbejdet en samlet evaluering af forskningen i Statens Arkiver 1993-2000. Det skete ved et uafhængigt evalueringspanel bestående af fire universitetsforskere fra Danmark og en fra Tyskland. Bedømmelsen faldt heldigvis altovervejende positiv ud. Der er enkelte eksemplarer af rapporten til særligt interesserede.

I *Norge* skal produktion og de andre forskningsaktiviteter indberettes til forskningsudvalget, der udarbejder en intern årsberetning for forskningen. I *Sverige* skal publikationer indberettes til Riksarkivet, der rapporterer større projekter videre til Kulturdepartementet. En ekstern årsberetning giver oplysning om udvalgte projekter og publikationer. I *Finland* er der ingen rapporteringspligt i og med, at forskningen hovedsagelig foregår i fritiden. Så her bliver der heller ikke som i flere af de andre lande lagt flerårige eller årlige planer for de enkelte forskningsprojekter.

Afrunding

Hvad resulterer forskningsvirksomheden i de nordiske landes arkiver så i? Kommer der noget ud af det? Ja, det varierer selvfølgelig med de vilkår, som forskningen har. Generelt kan man vel sige, at arkivarernes mulighed for forskning i selvvalgte emner er bedst i syd og nord og ellers aftagende fra vest mod øst. Det afspejler sig tildels i en opgørelse over forskningsproduktionen i de nordiske landes arkiver i 2002. Oversigten yder ikke de norske arkiver fuld retfærdighed, da mange arkivarer her i de seneste år arbejder på store projekter til afslutning i 2004, hvor Arkivetaten har 100 års jubilæum, og i 2005, der som bekendt er 100-året for unionsopløsningen. Omvendt har det vist været et særligt godt år for forskningen i Sverige takket være festskriftet til Erik Norberg, der rummer omkring 20 artikler skrevet af arkivarer. Dette være sagt til illustration af, hvor problematisk det er at lægge et enkelt års produktion til grund for en sammenligning.

Årlig produktion 2002	DK	N	S	IS	FIN	G
Bøger	13	1	1	0	uoplyst	0
Artikler	61	3	57	3	uoplyst	4 (2000)

Derfor vil jeg heller ikke drage konklusioner om forholdet mellem forskningsvilkår og produktion, men blot konstatere, at der i de nordiske arkiver samlet set foregår en betydelig forskning – hvad enten det er på grund af eller på trods af vilkårene i de forskellige lande. Og i øvrigt vil jeg så sætte vilkår og resultater til diskussion mellem deltagerne i panelet og deltagerne i seminaret.